

Bodor Béla

LÁTSZÓLAGOS APÁZÁS

Kukorelly Endre: TündérVölgy

avagy Az emberi szív rejtelméről

*„Csaba Bendegúznak volt hadverő fia,
Béke napjaiban most nem csatáz vala,
De benn volt szívében szerelem dárdája,
S mélyen gyökeret vert, mint hegyi nagy szálfá.”*

Vörösmarty Mihály: Tündérvölgy

Kukorelly könyve, melyet alcímében „regény”-nek nevez a szerző, úgy jelenik meg a róla szóló közbeszédben, mint újabb apa-könyv, mely elsősorban Esterházy Harmónia caelestis-ére emlékeztet, mintegy folytatva a középgeneráció íróinak intenzív gyász munkáját, az apák alakjával és életével való szembenézés problémájának feldolgozását. Az a benyomásom, hogy ez a vélekedés nem eléggé megalapozott. A TündérVölgy sokkal inkább a boldogult úrfikor-regények sorába illik, melyek értelemszerűen nem nemzedékhez, hanem az alkotók életkorához köthetők, és melyek közül Garaczi lemúriásza volt a leginkább kiemelkedő darab az utóbbi évtizedben.

Kukorelly tehát önéletrajzot ír. A feldolgozott korszak elsősorban a gyermekkor – erre, ennek hagyományosan idillként történő interpretációjára utal a könyv címe, persze az evidens Vörösmarty-utalás mellett –, amihez a család történetéből húzott segédegységek csatlakoznak, és annak a pozíciónak a megjelenítése, melyet a szerző irodalmi életben elfoglal. A könyv beszélője fontosnak tartja elmondani, hogy a hely, ahol könyvét írja, „...rendben tartott barokk kastély, jellegtelenre átépített melléképületekkel...” (257. p.), ami persze nem a sajátja: „1995 februárjában kezdtem hozzá ehhez a könyvhöz egy Berlin melletti kastélyban, amit ilyesmi dolgok miatt tartanak fenn a németek.” (21. p.) Itt tartják (jól) a németek az írókat: „...itt meglehetősen táplálják az embert, művész-hizlalda, te dolgozatsz, ők etetnek. Hizlálnak, fütének, kiporszívózzák a szobát, lehúzzák az ágy-neműt, egyfajta szerencsétlenül édeskés illatú szerrel kipucolják a fürdőszobát.” (258. p.) De azt is tisztázza, hogy ő nem csak úgy írogat, hanem ez a mestersége. Vagyis feladatot teljesít, amikor könyveket készít, és még csak nem is minden von-

akodás nélkül. Például „Csak különleges alkalomkor írok baszásról, nem mert úgy áll kézre, ahhoz kerekedik kedvem. (...) valamit akarok vele, fölkérést teljesítek, szokásoknak megfelelni, pénzkereset, ehhez hasonlók.” (307. p.) Szövege narrátorát pedig arisztokratikus, lehetséges olvasói felett álló tekintélyszemélyként szituálja. „Én komolyan veszem magamat. Bizonyos szerepeket komolyan veszek, úgy, mint mások, akiken emiatt szoktam mosolyogni...” (301. p.), mondja (mármint a narrátor). Egyfelől tehát kreatív olvasástechnikák szükségesek a megértéshez (ezekről később), másrészt a narrátor (vagy az auktor?) uralni kívánja az olvasatot. Ennek is megadja azonban a magyarázatát, legalábbis áttételesen: „Mentem apámmal a járdán, a bolt felé, toltam a biciklimet, most boltba megyünk, mondta, ő mondta meg, hogy mi lesz, a leosztás szerint. Így helyes, ez beszélgetés.” – mondja. Lejjebb pedig: „Ugyanaz a működés, építgeti és bontja a rangsort, folyamatosan eltekint, ez egyrészt élvezetes, másrészt szeretetvágyat és szeretetet gyárt. Szeretet-gyár. Amíg hozzá beszélek, hozzá tartozom.” (363–64. p.) Próbáljuk ezt a szeretetet abban az általánosabb értelemben elgondolni, ahogyan Dante használja a Paradicsom végén: „...folyton-gyors kerékként mozgatott / vágyat és célt bennem a Szeretet, mely / mozgat napot és minden csillagot.” Persze, pláne ha a magyarban ide kívánczó vonzalom szót is ide vonjuk, még ennél is konkrétabban kötünk ki az általános tömegvonzás elvénél. De nem ez a lényeg. Úgy látom, hogy Kukorelly világában a szeretet szorosan összekapcsolódik a rendezettséggel, és ezt a rendezettséget mindig hierarchiaként kell elgondolnunk. Nem úgy, hogy a hierarchiában vagy a rendezettségben eleve megnyilvánulna a szeretet, hanem úgy, hogy ha ezekben nyilvánul meg a

szeretet, akkor jutunk el az idillhez, az ideális világhoz, Tündérvölgyhöz. A tekintélyszemély megmondja, hogy mi lesz, ez (a) beszélgetés, mely író és olvasó (nota bene: szeretetteljes) kapcsolatában a szöveg közvetítésével létrejön.

A történet centrumában tehát annak a valakinek az élete áll, akiről a narrátor, illetve az őt animáló író úgy beszél, mint önmagáról. Az apa ebben az életvilágban az egyes számú igazodási pont, aki azonban az életrendnek megfelelően a történet idején már halott. Ahogy a mottóban kiemelt említésen túl Vörösmartynál meg sem jelenik Bendegúz. Kukorelly regénye a szerelemről és a katonáskodásról szól elsősorban. Lehet mondani, hogy ebben a tekintetben is Vörösmarty regéjének megfelelően. Vagyis azt hiszem, hogy érdemes komolyabban vennünk a regény feldolgozásakor azokat az intertextuális kulcsokat, melyeket a szerző ad a címben és a könyv elejére illesztett mottókban.

Ez az öt mottó így hangzik:

*„Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzelődés nem játszik veletek?”*
(Vörösmarty Mihály: Tündérvölgy)

„Amit emlékezés itat át, az kétszeresen hat.”
(Sören Kierkegaard: A csábító naplója)

„Ki mondja ezt, és miért?”
(Lev Tolsztoj: Családi boldogság)

*„Valami csekély dolgok, amik
Mint a hó, elhangolták
A harangot, amit
Estebéd idején
Megkondítanak.”*
(Friedrich Hölderlin)

„A cselezéseket pedig végképp figyelmen kívül hagyta.”
(Heinrich von Kleist: A marionett-színház)

Az első mottó súlya a legnagyobb, amit a cím utalása is megerősít, és ami feltűnő ellentétben áll az olvasóban a recepció által kialakított várakozással: önéletrajzi mozzanatokból szerkesztett „apakönyvet” vár, és az első mondat mindjárt a képzelődéshez, a meséhez utasítja. A Kierkegaardtól való idézet aztán megint ezt az előképet, a naplót, az emlékezését emeli ki, de úgy, hogy ne lehessen

közvetlenül érteni a dolgot. (Hanem a kierkegaard-i ironia szellemében, ami szerint „...az élet tartalmának igaz és jelentős mozzanattá kell válnia a magasabb valóságban, melynek teljességét szomjúhozza a lélek. Ezzel szerez érvényt magának a valóság, de nem mint tisztítóvíz, mert a léleknek nem úgy kell megtisztulnia, hogy teljesen meztelenül, pőrén és csupaszon távozik az életből; hanem mint olyan történet, melyben a tudat fokként meríti ki magát...” (Az ironia igazsága, in: Az ironia fogalmáról. Ennek a gondolatnak a megfontolása egyébként Kukorelly regénye kompozíciós elveire nézve is tanulságos lehet.) A Tolsztoj-citátum kissé Jósika Miklós Abafijának mottóira emlékeztet („Kész a vacsora.” Balzac), de a regény ismeretében kettős értelmet is tulajdoníthatunk neki: egyrészt a regénybeli apa, és hatására a főszereplő is gyakran olvassa Tolsztojt, méghozzá újra és újra; másrészt deklarálja a narrátor identifikációjának problematikus természetét, ha a kérdést a regény szövegének egészére értjük. A Hölderlin-töredék részlete egyrészt a korábbi, nevezetesen Kukorelly-versciklusra, a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-re utal, másrészt azt a kompozíciós és szövegalkító elvet jellemzi (metaforikusan? költői homályossággal?), aminek az a lényege, hogy ugyanazok az események bukkannak fel, sokszor szinte ugyanabban a megfogalmazásban, mint annak előtte, de az új szövegekörnyezet, az előzmények időközben bővült ismerete, az interpretáció, a moduláció és intonáció másfélesége az apró történet újra és újra más oldaláról mutatja meg. Értelmezve a képet: a harangkongás monotonijával vissza-visszatérő motívum a múltó regényidőben finoman áthangolódik. Végül a „cselezéseket” kiiktató Kleist-idézet éppúgy mutat Esterházy Javított kiadására, melyben hasonló programot olvashatunk, mint Kukorelly közismert futball-mániájára. Némiképp leegyszerűsítve: ennek a könyvnek a néhány mondatból álló bekezdéseiben (ezek alkotják a szöveg alapegységét) a szerző vagy rárúg, vagy passzol, de nem dekázik, nem ügyeskedik, nem próbálja tartani a szót/labdát. Ebben a munkájában Kukorelly relatíve kevesebbet bíz a nyelvre, mint amennyit szokott.

Előbb azonban az olvasástechnikáról. (Ígértem, hogy visszatérek rá.) Kukorelly egyrészt rendkívüli figyelmet vár el olvasóitól, másrészt komoly gondot fordít arra, hogy megkönnyítse az odafigyelést.

Mondok egy példát. Említettem, hogy Kukorelly egy kastélyban dolgozott a könyvön, ezt a 21. oldalon tudtuk meg. Később kiderül, hogy ehhez a berlini kastély-idillhez, a felnőttként felderített és belakott TündérVölgyhöz egy sétány csatlakozik. „Ha elindulsz ezen az ösvényen, némi kiszámítható kanyargás után egy vese-alakú tóhoz jutsz. És ez is a valóság. Oda tartozik, csak a jobbik változathoz. A part bokrai között padok, a tóban falevél, vízililiom, sötétzölden fénylő nyakú vadkacsák egyszerű elrendezésben.” (95. p.) Ez a tó azonban végig vándorol a könyvön, felbukkan TündérVölgy-valóság „roszszabbik”, gyermeki változatában is. Alakja ugyanaz, jóllehet a forma megnevezése változik, és a helye is. Időrendben az első változata az 1962. évi árvízkor keletkezett: „...a hév-megálló töltése előtti babszem formájú mélyedés megtelt belvízzel, évek alatt lassan valóságos nádas nőtt oda, békákkal, gyíkokkal, újabb hosszú évek kellettek ahhoz, hogy kiszáradjon megint. Kijártunk a tóhoz unalmunkban siklót fogni, abajgattuk, kövel hajigáltuk a békákat. A nagyobb fiúk oda jártak a lányokkal kefélni.” (315. p.) Pár évvel később innen lesnek egy gyanúsán viselkedő embert, aki később a vonatkerék alá teszi a nyakát: „A töltés melletti jókora, vese-alakú mélyedés bokrai közül figyeltük a rablónkat, ült keresztbe tartott karokkal. Ült, mint egy kereszt.” (339. p.) Időben a legutóbbi rétegben, de a szövegben jóval előbb pedig a kastély kertjében találjuk a tavat: „...a park szélén szív alakú mesterséges tavacska. A szél heves rohamokban végigsöpri a fűvön és a park közepére ültetett virágágyason a maradék havat. A tópart mellett, közel a padhoz, ahol ülök, hasával, a hasfalból meredeken kiálló talpaival felfelé fordult vadkacsa hullája lebeg a vízen, mint egy gömbölyűre kopott, ágbogas farönk. Nyírják a pázsitot.” (257. p.) A tavacska természetesen nem azonosak, nem is ugyanott találhatóak. Az író azonban ikonográfiai eszközökkel azonosítja a motívumot. Az alak megnevezésekor babszemről beszél, amikor szexjelenet teréül szolgál: „...a Kovacsics előrehajol, feltűri a szoknyáját, egy görbén nőtt vadalmafának támaszkodik, Széplaki mögéje áll, és úgy. (...) Így kell csinálni, ez a kúrás. Közben röhögnek, csapkodják magukon a szűnyogokat, szerintem tetszett nekik, hogy meglessük őket.” (315. p.) Vese alakú a tó, amikor az öngyilkosjelöltet lesik, de akkor is, amikor a felnőtt író munkájának környezetében találkozik vele.

És amikor a felnőttkori idill része, hiába szív alakú, megjelenik benne a felfúvódott dög. Ahogy az iménti szexjelenetben a méltatlan szerelem, úgy itt a méltatlan, visszataszító halál ábrázolása történik. Kukorelly úgy pozicionálja ezeket az apró, árnyalatnyi elmozdulásokat, hogy az embernek olvasás közben azonnal feltűnik, akkor is, ha száz oldalak választják el egymástól a motívum előfordulásait. Biztosan meg lehetne fejteni az ismétlés és változtatás vizsgálatával, az azokat megjelenítő retorikai és prózapoétikai alakzatok elemzésével, hogy mi a titka ennek a látszólagos önellentmondásnak. Én most beérem azzal, hogy a láttatás pontosságának és a rendkívüli arányérzéknek tulajdonítom a dolgot. Nagyon jól tett a magyar irodalomnak a képek használatában megejtett alapos diéta, melynek során Kukorelly az élkoplalók közé tartozott. A képek pontos és léptékhelyes alkalmazásának ma ismét megvan a természetes súlya.

Ennyiből is látható, hogy ez a szövegszervezési eljárás egészen más, mint amit Esterházyánál láthattunk. Ha analógiákat keresnénk, esetleg Ottlik Budáját, vagy Mészöly Filmjét kellene elővennünk. Én ezzel most nem fogok megpróbálkozni.

Jobban érdekel ennél a Vörösmartyból levezethető párhuzam. Úgy látom ugyanis, hogy ez a könyv, ha kissé anakronisztikusan akarok fogalmazni, a gáláns-heroikus, vagy ahogy Beöthy Zsolt magyarította, a hős-udvarias tematikát célozza. Kukorelly tárgya a szerelem és a vitézség, a katonászkodás, a férfi-élet kiteljesedésének két örök tendenciája, és munkájának az a tétje, hogy sikerül-e rezignált iróniával feloldani a mindkét területen elszünetelt generális kudarcot. „Ehhez a könyvhöz egy Berlin melletti kastélyban kezdtem hozzá. (...) rögtön beszélni is akartam róla C.-vel, aki a mű központi alakja, és akit valóban C.-nek hívnak.” (19. p.) [kiem. az eredetiben]. C. természetesen a főszereplő ifjúkori nagy szerelme, aki később máshoz megy férjhez (mivel hősünk nem hajlandó elvenni). Ugyanakkor ebben a figurában nyilvánvalóan több modell van összevonva. Valójában Kukorelly C. néven emlegeti mindazokat, akik életében a nő szerepét töltötték be. És persze játszik az olvasó intimitások iránti kíváncsiságával, amikor azt írja, hogy ezt a regényhősnőt „valóban C.-nek” hívják. Mivel hogy C. név nincs.

Ugyanitt arról is értesülhet az olvasó, hogy a mottóban kiemelt könyvek közül kettő, Tolsztoj és

Kierkegaard munkája volt Kukorellyvel a Fekete-tenger-i strandon, amikor hírt kapott apja haláláról. Ugyanezt a két könyvet vitte magával Berlinbe, amikor ebbe a könyvbe belefogott. A csábító naplója, Családi boldogság. A két cím a felnőtté váló férfi dilemmáját fogalmazza meg. A szuperférfi szerepében tetszelgő, mégis infantilis csábító, vagy a családot alapító és végre felnőtt férfi szerepét vállalja-e. Apja az utóbbira kapacitálja: „Néhány hónappal a halála előtt azt mondta vacsorázás közben C. előtt, hogy házasodjatok össze. Vegyem el. // Vedd feleségül.” (297. p.) [kiem. az eredetiben]. Csakhogy a katonaként hős, férfiként nők bálványa apa nem veszi tudomásul (vagy észre?) hogy fia életében a katonaság elszünetelni való gyalázat, megaláztatások sora, a szerelem pedig elsősorban ambivalens emóciókat generáló erotikus játék.

A TündérVölgy főszereplője számára a világ adott, elérhető formájában kategorikusan elfogadhatatlan. Lényegét tekintve ugyanaz az élethelyzet ez, amiről Kertész Imre beszél a Kaddisban. Ez az életérzés az, ami miatt úgy gondolom, hogy elsősorban egy nemzedék, a mai ötvenesek számára revelatív a TündérVölgy, jóllehet semmiképpen sem nemzedéki regény.

Kukorelly gyermek-alteregója irigy értetlenséggel figyeli apját, amint egyfajta vegetatív elégedettséggel leheveredik a napon egy nyugágyba, fog egy könyvet, és szemlátomást jól érzi magát. Ezt az önfeledtséget találja meg a gyerek a futballban, de csak a játék tartamára. És ennek a játéknak a tanulságai az életvezetésbe általában beilleszthetetlenek. Egy megoldás adódik: gyerekek maradni.

Annyiban tehát csakugyan apa-könyv a TündérVölgy, hogy az igazodási pont a főhős számára az apja, és ez az ember semmiféle használható magatartásmintát nem tud mutatni. Ünnepeken az egykori élet relikviáival terítenek („Régi dicsőségünk, halkések az éji homályban”, © Esterházy), és nem mentek el az országból '56-ban. Amikor lehetett volna. Mert nem. Ennyi. Választott életnek, vállalt sorsnak éppen elég. De beleszületni... ahhoz bizony kevés. Ez az élet nem cselekvéssel, hanem várakozással telik. Hogy ezek majd elmennek. Vagy megdöglenek. Az is jó. Addig is: „Ez marad, így kell lennie, mert így alakult. // Ha nem így kellene lennie, akkor nem így lenne. Nem nagyjából,

hanem egészen feladta, és látszott rajta, hogy megfelel neki, jó így, könnyű, hogy édes íz feladni.” (277. p.) És ez nemcsak az apáról, hanem az anyáról, a rokonságról, egyfajta szituáltság egészéről is elmondható. Nevezük az egyszerűség kedvéért polgárvilágnak.

Kényszeresen a saját gyerekkorom egyik jelenete járt az eszemben, amíg a regényt olvastam. „Az 1962-es árvíz majdnem elvitte Szentistvántelepét. Végül nem vitte el, a szentendrei országút töltésére telepített nyúlgát megfogta a Dunát.” – írja Kukorelly. (315. p.) Rómaipartot azonban elöntötte, de rendesen. Nyolc éves voltam, és valamiért el kellett kísérenem apámat, aki bement a vízisport telepre. Nyilván, hogy biztonságba helyezze, amit lehet, áramtalanítson, meg ilyesmit. Hétféteken evezni jártunk. A töltés végén leültem, és néztem, ahogy apám, ez a normális felnőtt ember levetkőzik, fecskét köt magára, és belegázol az utcán kavargó mocskos vízbe. Combig, derékig, mellig. Megfordul, int, és úszni kezd. Beszúrtam egy gallyat a töltés oldalába, hogy megjelöljem a vízmagasságot. Amikor az első gallyat kimosta a víz, beszúrtam a következőt. Elővettem apám nadrágzsebéből a bicskáját, vágtam egy szelet kenyeret, megkentem vajjal, és megettem. Aztán kerestem egy újabb gallyat. Beszúrtam. Sehol egyetlen embert sem láttam. Mivel hogy nem volt ott senki. Mire apám visszaért, felzabáltam fél vekni kenyeret egy csomag vajjal. Nem tudtam, miért kellett ott rostokolnom. Talán azért, hogy apám biztosan visszajöjjön. Mert ha én ott vagyok, akkor nincs olyan, hogy nem jön vissza. Ez is benne van abban a bizonyos izben. A feladás édességében. Ami a sors, a felelősség vállalását, ahogy régen mondták, az ember saját keresztjének a felvételét is jelenti. „Azt a bizonyos, halálos családi boldogságot.” (371. p.) [kiem. az eredetiben]

És még valami. Amikor a regénybeli, előbb betörőnek gyanított későbbi öngyilkos („Ült, mint egy kereszt.” 339. p.) észreveszi, hogy figyelik a gyerekek, inkább elhalasztja a dolgot, hévre száll. „Már csaknem teljesen besötétedett, a hév fénylő, aranyszínű hernyója nagyokat zökkenve indult.” (340. p.) Lennének tehát olyan fényviszonyok, melyek mellett a szentendrei helyiérdekű vasút fénylő aranyszínű.

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003